

«ПАГУБНИЙ ГНІВ» АХЕЙЦІВ

«ІЛІАДА» ГОМЕРА

МАТЕРІАЛИ ДО УРОКУ, 8 КЛАС

Лідія СИМАНОВА, Валентина СНЕГІРЬОВА, старші наукові співробітники Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, кандидати педагогічних наук, м. Київ

«Іліада» – один із найдавніших, найвидатніших і найвеличніших творів античної літератури. Його значення можна вимірювати не лише впливом на світову літературу, а й кількістю мов, якими було перекладено «Іліаду», численністю цих перекладів, їхніх видань і перевидань. Текст було зафіксовано приблизно у VIII ст. до н. е., він став класичним ще в Давній Греції. Ця епічна поема є основою всієї європейської літератури і культури, оскільки саме від Гомера йдуть європейська і світова літературні традиції. «Іліаду» – зрідка в оригіналі, а найчастіше в перекладі різними мовами – слухають і читають люди в усьому світі вже понад 2700 років. Очевидно, є в ній щось таке, що привертає до себе увагу слухачів і читачів, учених і митців.

Велич цього давнього тексту полягає в тому, що він вміщує в собі всю історію. Такі тексти належать до традиційної культури: те, про що в них розповідається, – всі знають (у випадку з «Іліадою» – із троянського циклу міфів) і можуть інтерпретувати змальовані в них події по-різному, щоразу даючи їм власну оцінку і нове звучання. Так, одна з останніх інтерпретацій поеми – «Троя» (2004) – екранізація «Іліади» німецьким режисером Вольфгангом Петерсенем. Сюжет фільму лише віддалено нагадує гомерівську поему. Боги навмисно виключені зі сценарію, за винятком сцени, коли Ахіллес бачиться зі своєю матір'ю – німфою Фетідою – зовні абсолютно схожою на звичайну жінку. Про успіх картини свідчить комерційний збір від її прокату в різних країнах світу – понад 600 мільйонів доларів.

Саме з огляду на численні інтерпретації «Іліади» важливим є звернення до гомерівського тексту, допомога учням у наближенні до розуміння його глибинних смислів.

«Іліада» починається з подій десятого року облоги Трої: там серед ахейців почалася моровиця. Щоб її припинити, Агамемнон, вождь ахейців, повинен повернути полонянку Хрїсеїду її батькові. Віддавши Хрїсеїду, Агамемнон силою відбирає в наймогутнішого героя ахейського війська Ахілла красуню-полонянку Брїсеїду. Розгніваний Ахілл, переживаючи образу, відмовляється брати участь в облозі Трої і просить матір допомогти йому в його «горі».

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея, Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв: Душі славетних героїв навіки послав до Аїду Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу Псам і птахам¹...

Цей гнів Ахілла, оспіваний Гомером, є темою поеми, причиною кривавих подій і жахливих наслідків як для ахейців, так і для троянців. Проте це лише видима причина Троянської війни, яка, як ми знаємо з міфів, почалася з волі богів, з «яблука розбрату», кинутого богинею чвар Ерїдою. Так трактувалося це питання і в «Іліаді». Звертаючись до Єлени, Пріам каже:

Передо мною не винна ти, винні лиш вічні боже, – То лиш вони повели на війну многослізну ахейів.

Під цим кутом зору Троянська війна, оспівана в «Іліаді», здається просто ляльковим театром, в якому ахейці і троянці з їхніми уславленими героями – Ахіллесом, Агамемноном, Менелаєм, Одиссеєм, Гектором, Енеєм, Парісом та іншими – лише маріонетки в руках богів, які керують спектаклем. Адже, по суті, між троянцями і греками (ахейцями) немає ніякої різниці: вони моляться одним і тим самим богам, розмовляють однією мовою. Серед воїнів обох таборів немає позитивних і негативних героїв, але є гідні і негідні вчинки. Олімпійські боги не залишаються байдужими до спектаклю воїнів-маріонеток. Вони втручаються в хід подій, сперечаються між собою, хоч і не наражаються на небезпеку бути вбитими.

Так, Богиня Фетїда благає Зевса помститися ахейцям за образу сина: хай Зевс пошле перемогу троянцям, і тоді Агамемнон, отямившись, стане принижено молити Ахілла про допомогу. Зевс слухняно виконує бажання Фетїди.

Розпочинаються жорстокі бої, в яких перемагають троянці. Ахейці посилають до Ахілла послів, але він відмовляється брати участь у боях (IX пісня). Патрокл, товариш Ахілла, в його обладунках вступає у бій з троянцями і гине від руки їхнього героя Гектора. Ахілл, отримавши від Гефеста щит, вступає в бій, щоб помститися за друга, убиває Гектора, жорстоко знущається над його тілом. Батько Гектора, Пріам, із допомогою Гермеса, з'явившись у намет Ахілла, вмовляє його повернути тіло сина. Розчулений

¹ Тут і далі текст «Іліади» в перекладі Бориса Тена.

батьківськими словами Ахілл, згадуючи свого старого батька, якого він уже ніколи не побачить, повертає тіло Гектора і навіть встановлює перемир'я, щоб поховати Гектора й оплакати загиблих. Закінчується поема похованням убитих героїв із двох ворожих таборів.

Дві останні пісні (XXIII і XXIV) створені для того, щоб показати ахейських і троянських героїв не лише як нещадних вояків, а й як людей, котрі наділені такими людськими емоціями, як жаль і співчуття. Завершальні епізоди виявляють авторську позицію Гомера. Як би він не ховався в тіні подій і героїв «Іліади», ми чуємо його голос, відчуваємо порухи його душі. Трепет його серця ми відчуваємо в порівняннях:

*Наче той мак у саду свою набік похилить голівку,
Під ряснотою машин і весняних дощів обважнілу,
Так же й шоломом обтяжену голову набік схилив він.*

У цьому порівнянні – співчуття і сум автора за юним воїном, який поліг у кривавій битві; тут – ненависть до війни, в якій гинуть люди, відірвані від мирної праці, від рідного дому. Любляче серце поета не байдуже до смерті людини в розквіті сил, до якого б табору вона не належала.

Ще від античних часів дослідники «Іліади» звертали увагу на її драматизм, створений поєднанням трагічних і комічних моментів. Цей драматизм виявляється і в переважанні діалогів дійових осіб над авторською оповіддю. Постійна напруженість дії, незважаючи на численні відхилення від основної сюжетної лінії й уповільнення викладу, посилюється тим, що обидві сторони – і ахейська, і троянська – задалегідь знають свою долю: місто Пріама буде зруйноване, але ціною багатьох людських жертв з боку обох ворогуючих таборів:

*День той настане колись, і Троя священна загине,
З нею загине й Пріам, і народ списоборця Пріама.*

Гомерівські поеми читаються повільно, що дає змогу декламатору викликати відчуття величчя давніх часів і значущості подій, що описуються. Зображення в них динамічних, тобто сповнених руху картин бою, суперечок чи просто розмови потребують зміни темпу читання. Цьому в поемах Гомера служить метричний розмір, який називається гекзаметром (від грец. hexametros – «шестимірник»). Він складається із шести стоп дактиля (–' UU), остання стопа двоскладова скорочена:

–' UU | –' UU | –' ||
UU | –' || UU | –' UU | –' U

Український гекзаметр виглядає так:
З шу́мом ве́ликим зіткну́лись во́ні;
|| аж зе́мля засто́нала.

(«Іліада», вірш 387, пер. Бориса Тена)

У середині кожного рядка робилася логічна пауза – цезура (||), яка урізноманітнювала ритміку вірша, розставляла смислові акценти.

Невідомо, як стародавні аеди, творці й виконавці епічних поем, виконували їх: співали, як наші кобзарі, – мабуть, останні з аедів на землі, – або ж читали речитативом. Еллінський вірш будувався на чергуванні довгих і коротких складів, які в українських перекладах замінені наголошеними (–') і ненаголошеними складами (U). Таку заміну грецькому гекзаметру запропонував М. Гнедич, перший перекладач «Іліади» російською мовою, – щоб зберегти широту і розлогість звучання епічного вірша.

Завдання і запитання до тексту поеми

• **Загальні.**

– Ви, напевно, помітили, що гомерівські поеми не мають рими, але вирізняються своєрідністю ритму. Прочитайте виразно уривок, який вам сподобався, дотримуючись ритму й урочистості інтонації.

– «Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?» – запитує автор у заспіві про причину війни між ахейцями і троянцями. Знайдіть відповідь на це запитання, прокоментувавши вірші 1–10 заспіву.

– У яких рядках заспіву виражено тему поеми?

• **Пісня 18, вірші 478–608.**

– В одному з боїв із троянцями від руки Гектора гине друг Ахілла Патрокл. Мати Ахілла Фетіда просить бога вогню Гефеста викувати щит, шолом і обладунки для її сина, щоб той міг помститися за свого друга. Прочитайте вірші з пісні 18, у яких описано роботу Гефеста і його помічників.

– Що ви дізналися про життя давніх греків з опису щита Ахілла?

– Які сцени, зображені на щиті, переважають: воєнні чи мирні? З чим це пов'язано?

– Контраст – один із прийомів художнього зображення світу в поемі «Іліада» (наприклад, життя символізує сонячне світло, сонце; смерть – це темнота і т. ін.) Чи використовується цей принцип у схемах, змальованих на щиті? Якщо так, то яке його значення?

– Круг – грецькою enkyklios – круглий, загальний. Круглим був щит Ахілла, що його Гефест розділив на круги з вирізьбленими на них різноманітними сценами з життя давніх еллінів. Поміркуйте, чи має відношення щит із цими сценами до слова «енциклопедія».

• **Пісня 22, вірші 131–411.**

– Прочитайте уважно, який вигляд мав Ахілл в обладунку, зробленому для нього Гефестом. Чому Гектор, «упокірник коней», «неситий в бою», побачивши Ахілла, став тікати (вірші 131–137)?

– Читаючи поему, ви переконалися, що вчинки героїв у ній тісно переплітаються з діями богів. Прочитайте вірші 209–219 і дайте від-

повідь на запитання: як давні греки уявляли собі долю людини?

- У поемі Гомера майже завжди боги приймають рішення замість людей. Вони з'являються у вирішальні моменти й підказують, що робити. На шляху Ахілла, Гектора й інших героїв боги з'являються часто: і Зевс, і Гефест-коваль, й Афіна. Якою змалювано в поемі богиню Афіну? Яку роль відіграє вона в долях героїв – Ахілла та Гектора (вірші 214–247)?
- З давньогрецьких міфів відомо, що Ахілл і Гектор – славетні герої, до яких прихильно ставилися боги-олімпійці. Прокоментуйте вірші 248–272 і висловіть власну думку про людські чесноти цих героїв. Кому з них ви симпатизуєте більше?
- Яке враження справив на вас епізод двобою Гектора з Ахіллом? Які думки і почуття викликав?
- Ви помітили, що Гомер не уникає зображення жорстокості на війні, звірячого ставлення до суперників. То був час постійних племінних війн (це було у XII ст. до н. е.), коли звірячі звичаї і вчинки були дуже поширеними, вони йшли від стародавнього дикунства. І Гомер намагається перебороти їх новою культурою більш пізньої епохи, в яку він жив (IX–VIII ст. до н. е.) Осуд жорстоких, хижих інстинктів людей тієї доби автор вкладає в уста героїв поеми. Так, Аполлон, який і сам не позбавлений жорстокості, обурений дикою поведінкою Ахілла:

*Волите завжди зловмисному ви помагати Ахіллу,
Миржеві, що справедливості в серці і щирою в грудях
Розуму в ньому не має. Він схожий на дикого лева,
Що лиш на поклик могутньої сили й зухвалою духу
Нападає чинить на людські стада, щоб поживу здобути.
Так же утратив Ахілл милосердя та навіть і сором...*

- Прочитайте виразно в особах діалог приреченого Гектора з переможцем Ахіллом. Яке враження справив на вас цей діалог?
- Як ви розцінюєте поведінку Ахілла після смерті Гектора? Які почуття викликають у вас його вчинки?
- З великою художньою силою зображено в поемі людське горе, особливо горе батьків, дружин, сестер. Пріам і Гекуба, батьки Гектора, з високої троянської стіни спостерігають, як Ахілл знущається над тілом їхнього сина. У розпачі краються серця старих від болю, горя, ганьби.
- Прочитайте вірші 405–411. Яке порівняння вживає автор, щоб передати горе батьків і співвітчизників Гектора?

• **Пісня 24, вірші 469–670.**

- У поемі розповідається, як посланий Зевсом Гермес допомагає вбитому горем батьку Гектора – Пріаму – дістатися стану Ахілла.

Гермес наводить сон на стражників і проводить Пріама з дарами на кораблі Ахілла, який святкує перемогу. Розкажіть, опираючись на текст (вірші 469–506), як Гомер передає горе батька, котрий втратив на війні всіх своїх синів.

- Які почуття ви переживали, читаючи епізод появи Пріама перед Ахіллом? Що схвилювало вас?
- Як відгукнувся «зловмисний» Ахілл на прохання Пріама? Чим можна пояснити такий неочікуваний його вчинок? Що пробудило людяність у «залізного серця» Ахілла? Знайдіть відповіді на ці запитання в тексті віршів 510–599.
- У поемі постійно підкреслюється, що все на землі – війни, мир, вчинки і долі людей – відбувається волею богів. Рефреном звучать в «Іліаді» слова про те, що прийде день – і загине священна Троя, а разом із нею – Пріам і його народ. Відблиск неминучої загибелі падає на всю «Іліаду». Про сумний кінець Іліона (Трої), а також про загибель усіх ахейських вождів, навіть тих, які повернуться з Трої, нагадує і початок поеми, де йдеться про здійснення волі Зевса, його задуму. Це грізний задум матері Геї і головного олімпійця знищити рід героїв за їхні безмежну гордість, незалежність і зухвалість. Прокоментуйте з цього приводу вірші 525–533. Розкрийте в цьому уривку значення алегорії про «глиняні глеки».

• **До всієї поеми.**

- Чому поема має назву «Іліада»?
- У поемі «Іліада», де розповідається про війну, картини мирного життя зображено на щиті наймогутнішого воїна. У чому сенс такого зображення?
- За уявленнями давніх греків, Ахілл і Гектор – приклади ідеальної людини. Що греки вкладали в це поняття?
- У поемах Гомера, як і в усій античній літературі, використовувався принцип «від страждання – до очищення». Спираючись на свої знання «Іліади», доведіть, що цей принцип Гомер використав і в ній.

Для самостійної роботи.

1. Підготуйте виразне читання уривка з однієї із пісень (за власним вибором). Прокоментуйте цей уривок.
2. Складіть усний твір на тему: «Зображення Ахілла (або Гектора) як воїна і людини в поемі Гомера “Іліада”» (за вибором).

Для майбутніх філологів.

Підготуйте виступ за поемою «Іліада» на тему «Люди і боги в поемі».